

Ravi Tasarrufu Olarak Tecvîdü'l-hadîs

Yusuf Suiçmez

Doç. Dr.

0000-0001-8967-9766

Yakın Doğu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı
ROR 02x8svs93

ysuicmez@gmail.com

Lefkoşa, KKTC

Öz

Genel olarak rivayete dayalı tüm ilimlerin özelde ise hadis ilminin temel problemlerinden birisi rivayetlerin aktarımı esnasından râvîlerin hatalı veya kasıtlı olarak yaptıkları tasarruflardır. Bu tasarrufların bir kısmı rivayetlerin kabulü ve reddi konusunda tartışmalara sebep olmuştur. Ancak insanlığın tüm tarihi birikimleri rivayete dayandığı için rivayetlerin tutarlı bir usule dayanmadan genel reddi, insanlığın hafızasını silmek; olduğu gibi kabulü ise insanın doğası ve insanlığın genel tecrübelerine aykırılık teşkil etmektedir. Hadisler de rivayet özelliği taşıdıkları için aynı sorunlarla karşı karşıyadır. Hadis Usulü ilmi hadislerle ilgili bu sorunun çözümü için geliştirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak rivayetler güvenilirlikleri açısından sınıflandırılmıştır. Rivayetler üzerindeki bazı tasarruflar raviler için cerh sebebi olarak görülmüştür. Ancak birçok konuda ihtilafa düşülmüş, ravi tasarrufunu ifade eden bazı kavramların cerhe mi yoksa tadile mi delalet ettiği tartışmaları gündeme gelmiştir. Ravi tasarrufları bazen kelimelerin tahrifi, tashifi, idrac, ziyade ve hazf şeklinde; bazen de metnin ihtisar edilmesi veya tefsir edilerek metnin genişletilmesi şeklinde olmuştur. Ayrıca ravi tasarrufları rivayetlerin muttasıl hale getirilmesi, irsal edilmesi, ref edilmesi veya mevkuf hale dönüştürülmesi gibi tasarruflar da söz konusudur. Ravilerin rivayetlerin isnad ve metinleri üzerindeki tasarrufları ile ilgili farklı kavramlar kullanılmış ve bu kavramların Hadis Usulü kaynaklarında tanımları yapılmıştır. Bu tür bir kavram olan tecvîd ravi tasarruflarını ifade etmesine rağmen meşhur Hadis Usulü kaynaklarında yeteri kadar ilgi görmemiş ve yapılan tanımıyla ulemanın kullanımları arasındaki uyumsuzluklar konunun çalışılmasını gerekli kılmıştır. Bundan dolayı bu kavramın tanımı ve hadis alimleri tarafından kullanımları farklı örnekler seçilerek incelenmiştir. Bu kapsamda bazı alimlerin tecvîd kavramının kudemâ ulema (erken dönem alimleri) tarafından “tedlîsu'l-tesviye” anlamında kullanıldığı iddiası da çalışmada değerlendirilmiştir. Bu iddia farklı rivayetler incelenerek test edilmiştir. Bu örnekler bu kavramın kullanıldığı birçok farklı rivayet içerisinden seçilmiştir. Rivayetler seçilirken kavramın geçtiği birçok örnek incelenerek makalenin sınırlılıkları dikkate alınarak aynı özelliklere sahip olan rivayetler arasından metin açısından daha kısa olan birer rivayet tercih edilmiştir. Farklı kullanımlara delalet eden farklı rivayetler üzerinden alimlerin kavrama yükledikleri anlam veya anlamların tespiti yapılmıştır. Böylelikle farklı alimler tarafından kavramın ortak ve farklı kullanımlarının görülmesi sağlanmıştır. Ravilerin rivayetler üzerindeki tasarruflarının tespiti için rivayetlerin kronolojik takibi esas alınmıştır. Örnekler incelenirken hem isnad hem de metinler üzerindeki tasarruflar

dikkate alınmış ve bazı müsteşriklerin iddiaları da değerlendirilmiştir. Nitekim bazı müsteşrikler, rivayetlerin büyük ölçüde İslam toplumunun sosyal, kültürel ve siyasi şartlar altında ravi tasarrufları ile şekillendiği, hatta isnadlarının da geriye dönük olarak yapılandırıldığını iddia etmiştir. Çalışma sonuçları itibarı ile bu iddiaların geçerliliği veya geçersizliği konusunda da tespitler içermektedir. Çünkü erken dönem hadis ulemasının kullanmış olduğu tecvîd kavramı bu tür tasarruflarla da bağlantılı bir kavramdır. Çalışmada karşılaştırma ve istikra metodu kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Tecvîd, Tecvîdü'l-hadis, Ravi tasarrufu, Tesviye tedlîsi, Cerh ve tadil.

Atıf Bilgisi

Suiçmez, Yusuf. "Ravi Tasarrufu Kavramı Olarak Tecvîdü'l-Hadis". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Haziran 2025), 372-393. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.1.15>

Geliş Tarihi	21.02.2025
Kabul Tarihi	15.06.2025
Yayın Tarihi	30.06.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Tajwīd al-Ḥadīth as a Form of Transmitter Intervention

Yusuf Suiçmez

Assoc Prof.

 0000-0001-8967-9766

Near East University, Theology, Basic
Islamic Sciences, Department of Hadith
ROR 02x8svs93m

ysuicmez@gmail.com

Nicosia, TRNC

Abstract

One of the fundamental issues in all transmission-based sciences in general—and particularly in the science of hadith—is the deliberate or erroneous interventions made by transmitters (rāwīs) during the transmission of reports. Some of these interventions have led to debates concerning the acceptance or rejection of certain hadiths. However, since the entirety of human historical knowledge relies on transmitted information, a wholesale rejection of transmissions without a consistent methodology would amount to erasing humanity's collective memory, while uncritical acceptance would contradict human nature and collective experience. Since hadiths are also transmitted reports, they face similar problems. The science of Hadith Methodology (ʿIlm Usūl al-Ḥadīth) was developed to address these issues, and as a result, hadiths have been classified according to their reliability. Certain types of interventions by transmitters were deemed grounds for criticism (jarḥ). Nonetheless, many disputes have arisen, and debates have emerged regarding whether specific terms indicating transmitter interventions should be considered signs of criticism (jarḥ) or endorsement (taʿdīl). These interventions can manifest in various forms, such as word alterations (taḥrīf), orthographic errors (taṣḥīf), interpolations (idrāj), additions (ziyāda), and omissions (ḥadhḥ), or through the abridgment or expansion of the text via commentary. Other types of interventions include converting disjointed transmissions into connected ones (iṭṣāl), rendering connected reports into disconnected ones (irsāl), elevating the transmission level (rafʿ), or transforming elevated reports into halted ones (mawqūf). Different terms have been used in reference to such interventions in both the isnād and the text of the hadith, and these terms have been defined in the sources of Hadith Methodology. One such concept is tajwīd, which, although referring to transmitter interventions, has not received sufficient attention in well-known Hadith Methodology works. Moreover, discrepancies between its definitions and how scholars have used it highlight the need for dedicated research on the subject. Therefore, this study examines the definition and usage of the term tajwīd by hadith scholars through selected examples. Among the issues considered is the claim that some scholars used the term tajwīd in the sense of tadrīs al-taswīya during the classical era. This claim is evaluated by analyzing various reports. While selecting the reports, numerous examples in which the concept appears were examined, and taking into account the limitations of the article, among those with similar characteristics, one shorter report was preferred in terms of text length. The study identifies the meanings or connotations attributed to the concept by different scholars through diverse examples, thereby enabling the observation of both commonalities and differences in usage. To detect transmitter interventions in reports, a chronological

tracking of the narrations was employed. Both the isnād and the text were analyzed in selected examples, and some claims by Orientalist scholars were also evaluated. Notably, some Orientalists have argued that these transmissions were largely shaped by the social, cultural, and political context of Islamic society, and that even their isnāds were retrospectively constructed. The findings of the study also address the validity or invalidity of these claims. This is particularly relevant because the concept of tajwîd as used by early hadith scholars is also related to such interventions. The study utilizes comparative and inductive methods.

Keywords

Hadith, Tajwîd, Refinement of Hadith, Narrator's Modification, Tadrîs al-taswiya, Criticism and Accreditation

Citation

Suiçmez, Yusuf. "Ravi Modifications in Hadith Transmission: An Analytical Study on the Concept of Tajwîd al-Ḥadîth". *The Journal of Near East University Faculty of Theology* 11/1 (June 2025), 372-393. <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2025.11.1.15>

Date of Submission	21.02.2025
Date of Acceptance	15.06.2025
Date of Publication	30.06.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Ethics Committee Permission is not required for this research. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Turnitin
Conflicts of Interest	The authors have no conflict of interest to declare.
Grant Support	The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

Ravilerin rivayetler üzerinde tasarrufları bazen kasıtlı bazen de kasıtsız olarak meydana gelmektedir.¹ Hadis uleması bu tür tasarrufları ifade eden ziyâde, taktî, idrâc, ref, vakf, irsâl ve el-mezîd fî muttasıl'l-esânîd gibi farklı ıstılahlar kullanılmışlar ve hadis usulü türü eserlerde bu kavramları açıklamışlardır. Bu tür ravi tasarruflarının bazıları cerh sebebi olarak görülürken bazıları doğal karşılanmıştır. Hadis uleması tarafından kullanılmış olan ravi tasarruflarını da ifade eden ve cerh sebebi olup olmayacağı konusunda ihtilaf edilmiş olan “tecvîdü'l-hadîs” kavramı çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Teori ile pratik arasındaki uyumun görülebilmesi için de özellikle kavramların kullanıldığı örnekler incelenmiştir.

Bu kavram tecvîdü'l-hadîs şeklinde erken dönemde terkip olarak kullanılmamış; çok geç dönemlerde ise oldukça nadir denecek sayıda kullanılmıştır.² Daha çok terim olarak kullanımı “tecvîd” şeklinde olmuştur.³ Bundan da kastedilen şüphesiz hadisin tecvîdidir. Bu durumu: “ثم تعقبه في تجويد حديث شعيب بن خالد” terkinde de görüyoruz.⁴ Çalışmamızda biz bu kavramın Kuran-i Kerim ile karışmaması için terkip şeklindeki nadir kullanımını tercih ettik. Nitekim tecvîdü'l-hadîs kavramının tecvîdü'l-Kuran gibi kullanılamayacağı belirtilmiştir.⁵ Aynı kökten türetilmiş olan ceyyid (المجيد), cevde (الجودة) ve ceyyidu'l-hadis (جيد الحديث) terimleri rivayetler için olumlu bir anlam taşıırken⁶ tecvîd (تجويد) kavramı genellikle tef'îl vezninde “جوده فلان” veya “جودها فلان” şeklinde kullanılmış, muhaddislerin bu deymi tesviye tedlîsini ifade etmek için olumsuz anlamda kullandıkları belirtilmiştir.⁷ Nitekim Mücteba Uğur “tecvîd” kavramını açıklamak yerine tesviye maddesine gönderme yapmıştır.⁸ *TDV İslam Ansiklopedisi*’nde ise yazarı zikredilmeden tecvîd maddesi altında: “Hadisi makbul bir senedle rivayet etmek; ilk dönem âlimlerince bir hadisin senedindeki

¹ Bünyamin Erul, “Rivayet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1-4 (01 Haziran 2001), 173-174.

² Ahmed b. Abdilhâlîm İbn Teymiyye, *er-Reddu 'alâ el-Ehnâî: Kādî el-Mâlikîyye'ye Reddiye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1423/2002), 33, 2. Dipnot

³ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), “Tevvîd”, 395.

⁴ Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1416/1995), 2/378. Bu alıntı kitabı tahkik eden Ahmed Muhammed Şakir’in 1771 numaralı hadise dair düştüğü nottan alınmıştır.

⁵ Bu kitap Mektebetü's-Şâmile tarafından sesli kayıtların metne dönüştürülmesi ile oluşturulmuştur. Ahmed Hutaybe, Şerhu Kitâbi'l-Câmi' li-Ahkâmî's-Sıyâm ve A'mâlî Ramadân, çevrim içi metin, 27 cilt, (nşr. yeri yok: Mektebetü's-Şâmile, 1432/2010), 12/27.

⁶ Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (İstanbul: Hadisevi, 2006), “Cevdet”, “Ceyyid”, “Ceyyidu'l-hadis”, 67.

⁷ Uğur, “Tevvîd”, 55.

⁸ Uğur, “Tevvîd”, 395.

zayıf râvileri atarak senedi sika râvilerden oluşmuş gibi göstermek anlamında terim”⁹ şeklinde bir açıklama yapılarak, ceyyid ile tedlîs maddelerine atf ile yetinilmiştir. Abdullah Aydınli ise “tecvîd” maddesi altında hadisi ceyyid/makbul bir senedle rivayet etmek, hadisin ceyyid olduğuna hükmetmek, zayıf ravinin isnadan düşürülerek isnadı kusursuzmuş gibi göstermeye çalışmak şeklinde üç anlamda kullanıldığını belirtir.¹⁰ Bu kavram örneklerde görüleceği üzere özellikle Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Buhârî (ö. 256/870)¹¹ dahil birçok hadis uleması tarafından kullanılmıştır. Ayrıca Mâlik b. Enes (ö. 179/795)¹² dahil birçok önemli hadis aliminin rivayetleri tecvîd ettiğinin belirtilmiş olması¹³ bu uygulamanın oldukça yaygın olduğuna ve de sadece tesviye tedlîsinin ifadesi için kullanılmadığına delalet etmektedir. Bu kavramın anlamında ihtilafa düşülmüş, kavramın kudemâ ulemanın (erken dönem alimlerinin) tesviye tedlîsini ifade etmek için kullandığı belirtilmiştir.¹⁴ Ancak bu kavramın kullanıldığı örneklerden anlaşılabileceği üzere erken dönem alimlerinin tesviye tedlîsi ile tecvîd kavramlarını her zaman eşanlamli olarak kullanmamış, çok farklı durumların ifadesi için de kullanmıştır. Tesviye tedlîsi ravinin şeyhini kurtarmak amacıyla yaptığı tedlîs türünü ifade eder.¹⁵ Raviler bunu iki sika arasındaki zayıf bir raviyi düşürmek suretiyle yaparlardı. Bunu tesviye tedlîsi olarak ilk defa kullananın İbnu'l-Kattan olduğu, kudemâ ulemanın bunu tecvîd olarak niteledikleri, bunun rivayetin sahih gösterilmesi veya isnadını ali isnad olarak gösterme amacıyla yapıldığı, tedlîs türlerinin en kötüsü olduğu ve bunu kasıtlı yapan için cerh sebebi olduğu belirtilmiştir.¹⁶ Ancak zayıf

⁹ “Tecvid”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 06 Haziran 2025).

¹⁰ Aydınli, “Tecvid”, 375.

¹¹ Muhammed Eşref Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd ve Ma'ahu Hâşiyetü İbnü'l-Kayyim: Tehzîbü Sünen-i Ebî Dâvûd ve İdâhu 'İllihî ve Müşkilâtihî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/99; Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *İlelû't-Tirmizî el-Kebîr* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb & Mektebetü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1409/1989), 114.

¹² Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebir* (Kahire: Merkez Hacer li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtü'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1432/2011), 2/338.

¹³ Bazı isimler için bkz. Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs Râzî, *İlel li İbn Ebî Hâtim* (Riyad: Müessesetü'l-Cerîsî li't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1427/2006), 3/405.

¹⁴ Ahmed b. Ferâh el-İşbîlî, *el-Ğarâmiyye fî Muştalâhi'l-ĥadîth* (Medîne-i Münevvere: Dârü'l-Mâsir, 1424/2003), 56-57; Muhammed b. Muhammed b. Süveylim Ebû Şuhbe, *el-Vasîf fî 'Ulûmi'l-ĥadîs ve Muştalâhihi* (Kâhire: Dârü'l-Fikr el-'Arabî, ts.), 300; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Haraşî, *Müntehâ'r-Rağbe fî Halli Elfâzi'n-Nuhbe (Nuhbetü'l-Fiker li-İbn Hacer)* (Kahire: Dârü'l-Yûsir, 1441/2020), 2/14.

¹⁵ Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî İbn Hacer, “Ta'rîfu Ehli't-Takdîs bi Merâtibi'l-Mevsûfine bi't-Tedlîs (Tabakātu'l- Müdellisîn)”, çev. Veysel Özdemir, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/8 (15 Ekim 2014), 186; Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî İbn Hacer, *Ta'rîfu Ehli't-Taqdîs bi-Merâtibi'l-Mavşûfin bi't-Tedlîs* ('Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983), 16.

¹⁶ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ferah İşbîlî, *el-Ğarâmiyye fî Muştalâhi'l-ĥadîs* (Medîne-i Münevvere: Dârü'l-Me'âşir, 1424/2003), 57-58; Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî, *en-Nüket 'alâ*

bazen de yalancı ravilerin isnaddan düşürülerek uydurma rivayetlerin de sahihmiş gibi gösterildiği¹⁷, bazen de sika ravilerin isnaddan düşürüldüğü olmuştur.¹⁸ Dolayısıyla isnaddan zayıf ravinin düşürülmesi genellemesi de hatalıdır. Çünkü mudellisler bazen sika ravileri de düşürüp¹⁹ sahih rivayeti zayıf göstermek istemiş olabilirler. Tedlîs genelde isnad ve şuyuh tedlîsi olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır.²⁰ Bu iki kavram da bazen tesviye tedlîsi ile aynı anlamda kullanılmış olsa da aralarında farklılıklar da bulunmaktadır. Nitekim örneklerde görüleceği üzere tecvîd bazen mevkuf bir rivayetin merfu olarak nakledilmesini, bazen munkatı veya mursalın muttasıl olarak naklini, bazen de isnadın veya rivayetin doğru şekilde naklini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu özellikleri sebebiyle de cerh sebebi olarak da görülmediği olmuştur. Bazen zayıf olduğu belirtilen ravilerin de rivayetleri tecvîd ettiğinin belirtilmiş olması tecvîd kavramının her zaman rivayetin doğru ve sahih nakledildiği anlamına gelmediğine delalet etmektedir. Nitekim Muhammed b. Yezîd'in tecvîd ettiği bir rivayetin zayıf olduğu²¹; bunun aksine tecvîd edilmiş bir rivayetin en sahih rivayet olduğu da ifade edilmiştir.²² Hatta bazen en sağlam isnadların ifadesi için aynı kökten karşılaştırma sıfatı olarak türedilmiş olan “أجود” kelimesi kullanılmıştır.²³ Ecved kelimesi rivayetler arasında tercihi ifade ederken aynı köke sahip cevde (جودة) ile ceyyid (جيد) kelimeleri ise rivayetin makbul olduğuna dair hükmü ifade etmek için kullanıldığı²⁴ ifade edilmiştir. Ancak “Cevde” ifadesi klasik kaynaklarda: “O, rivayetlerinde düzgün ve sağlam olan derin bilgi sahibi bir imamdır (وهو ثبت إمام)” ifadesinde ravinin güvenilirlik durumunu²⁵; “isnadının düzgünlüğünü rivayetin illeti olarak kabul etti (وجعله علة)

Mukaddimeti İbni's-Şalâh (Riyad: Advâu's-Selef, 1419/1998), 2/105; Ebû'l-Ma'âlf Maḥmûd Şükrî Âlûsî, *‘Akdü'd-Dürer fî Şerḥ Muḥtaşar Nuḥbeti'l-Fiker* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1920), 277; Zeynü'd-Dîn Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb, *Şerḥ ‘İlel et-Tirmizî* (Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1977), 2/825; İbrâhîm b. Mûsâ b. Eyyûb Ebnâsî, *eş-Şezâ'î-Feyyâḥ min ‘Ulûmi İbni's-Şalâh* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997), 1/173-174.

¹⁷ Ebnâsî, *eş-Şezâ'î-Feyyâḥ min ‘Ulûmi İbni's-Şalâh*, 1/174.

¹⁸ Said b. Abdulkadir Başnefer, *Evhâmü'l-Muhaddisîn es-Sikât* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1436/2015), 6/404.

¹⁹ Muhammed b. Tal'at, *Mu'cemü'l-Mudellisîn* (er-Riyâd: Dâr 'Advâu's-Selef, 1426), 427.

²⁰ Âlûsî, *‘Akdü'd-Dürer fî Şerḥ Muḥtaşar Nuḥbeti'l-Fiker*, 282.

²¹ Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed er-Rahmânî Mübarekfûrî, *Mir'âtü'l-Mefâtîḥ Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîḥ* (Benâres: el-Câmi'atü's-Selefiyye, İdâretü'l-Buhûsî'l-İlmiyye ve'd-Da've ve'l-İftâ, 1404/1984), 7/286.

²² Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs Râzî, *‘İlel li İbn Ebî Hâtim* (Riyad: Müessesetü'l-Cerîsî li't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1427/2006), 5/161.

²³ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü'r Hâkim, *Ma'rifetü 'Ulûmi'l-Hadîs* (Mısır: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1356/1937), 54.

²⁴ Uğur, "Ceyyid", 55.

²⁵ Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Hanbel, *el-‘İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl* (Riyâd: Dârü'l-Hânî, 1422/2001), 1/97.

ifadesinde²⁶ ise ravi tasarrufu sebebiyle rivayetin illetinin belirtilmesi için de kullanıldığı da görülmektedir. Ayrıca İmam Zehebi, münker hatta uydurma olabileceğini belirttiği bir rivayet için: “Vallahi, senedinin sağlamlığı beni hayrete düşürdü (وقد حيرني والله)” ifadesini kullanmıştır.²⁷ Sonuç olarak “tecvîd” kavramının geçtiği rivayetlerin özelliklerine göre kelime anlamıyla birlikte ıstılah anlamı ile de olumlu veya olumsuz farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Farklı örneklerin incelenmesinde bu durum görülecektir.

1. İsnad ve Metninde İhtilaf Olan Rivayetin Tecvîdi

Tecvîd ifadesi bazen hem isnad hem de metninde ihtilafa düşülmüş rivayetler için kullanılmıştır. Bu ihtilaf bazen farklı merfu metinlerin karıştırılmasının yanı sıra mevkuf ve merfu rivayetlerin de karıştırılmasından kaynaklanmıştır. Bu tür sorunlar bağlamında değerlendirilmiş olan örneklerden birisi şu rivayettir:

حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ صَاعِدٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ هَارُونَ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَضْرَمِيُّ قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ بُنْدَارٌ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (أَوْ أَثَارَةً مِنْ عِلْمِهِ). قَالَ: الْحُطُّ²⁸.

Bize Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id ve Muhammed b. Hârûn b. Abdullah el-Hadramî şöyle dedi: Bize Muhammed b. Beşşâr Bundâr rivâyet etti. O da Yahyâ b. Sa'id el-Kattân'dan, o da Süfyân es-Sevrî'den, o da Safvân b. Süleym'den, o da Ebû Seleme'den, o da İbn Abbâs'tan Peygamber (s.a.v.)'in: 'Bu ya bir ilim kalıntısıdır'²⁹, sözü için: 'el-Hatt' dedi.

İbn Şâhîn (ö. 385/996) bu rivayeti naklettikten sonra şöyle bir açıklamada bulunur:

Bu, Sevrî'nin Safvân b. Süleym'den rivayet ettiği garib bir hadistir. Sevrî'den Yahyâ el-Kattân dışında bunu tecvîd edip isnad eden kimseyi bilmiyorum. İnsanlar bu hadisi Sevrî'den Ebû Âsım ve diğerleri aracılığıyla İbn Abbâs'tan mevkuf olarak naklettiler. Sa'id b. Ebî Eyyûb ise bunu, Safvân b. Süleym'den, Ebû Seleme kanalıyla İbn Abbâs'tan, Rasûlullah (s.a.v.)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kendisine “el-hatt” sorulmuş, o da: 'Bu, ilimden bir kalıntıdır' diye cevap vermiştir.³⁰

Bu açıklamada rivayetin tecvîd edilmesi ile ref edilmesi arasında bir bağlantı kurulmuştur. Ancak özellikle “Sevrî” (ö. 161/778)'den Yahyâ el-Kattân (ö. 198/813) dışında bunu tecvîd edip isnad eden kimseyi bilmiyorum” ifadesi ile daha sonra zikrettiği merfu farklı şeklini birlikte değerlendirdiğimizde, merfu olarak nakledilmesi ile ilgili itirazının

²⁶ Muhammed b. Tâhir b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Kaysarânî, *Zahîretü'l-Huffâz* (Riyâd: Dârü's-Selef, 1416/1995), 4/2246.

²⁷ Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdürrahman el-Kinânî İbn Ârâk, *Tenzîhu's-Şerî'a el-Merfû'a 'ani'l-Ahbârî's-Şenî'a el-Mavdû'a* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1399/1979), 2/112.

²⁸ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb b. Ezdâz el-Bağdâdî İbn Şâhîn, *el-Cüz'ü'l-Hâmis min el-Efrâd* (Kuveyt: Dâr İbnü'l-Esîr, 1415/1994), 248.

²⁹ el-Ahkâf 46/4.

³⁰ İbn Şâhîn, *el-Cüz'ü'l-Hâmis Min el-Efrâd*, 248.

Sevrî'den olan nakle olduğu genel anlamda merfu olarak nakline olmadığı düşünülebilmektedir. Doğal olarak rivayetin bu yönü ile incelenmesine ihtiyaç vardır. Bu rivayeti Sevrî kendi eserinde mevkuf olarak değil: “سَفِيَانُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ فِي قَوْلِهِ أَوْ أَثَرُهُ مِنْ”³¹ isnadıyla merfu şekillerini nakletmiştir. Bu durum İbn Şâhîn'in bu rivayeti birinci el değil ikinci el kaynaklardan aldığı sonucunu doğurmakta; ancak Sevrî'den merfu halinin naklinin garib olduğu görüşünü desteklemektedir. Buna rağmen Ahmed b. Hanbel'in: “حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَفِيَانَ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ سُلَيْمٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَفِيَانٌ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا عَنِ النَّبِيِّ”³² nakline bakıldığında rivayetin merfu olarak naklinden Yahyâ el-Kattân'ın sorumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak kısmi tereddüt ifade eden: “لَا حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سَفِيَانَ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ سُلَيْمٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَفِيَانٌ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا عَنِ النَّبِيِّ” ifadesinin hazfedilerek nakledilmiş olması bir çeşit tedlîs olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu tür ifadeler ref şüphesi durumunda da kullanılmaktadır.³³ Nitekim İbn Hacer Ahmed'in rivayetin merfuluğu konusunda şüpheye düştüğünü, Hakim'in ise bu rivayeti mevkuf olarak naklettiğini ve bunun racih olduğunu beyan eder.³⁴ Bunu dikkate aldığımızda “tecvîd” ifadesinin kullanılmasının amacının bu şüpheyi ortadan kaldırmak olduğu ileri sürülebilir. Bu rivayet Ebû Hüreyre (ö. 58/678)'den de zayıf bir isnadla merfu olarak nakledilmiştir.³⁵ Çalışmamızın amaçları açısından tespit etmemiz gereken temel sorun “tecvîd” ifadesinin bir cerh mi yoksa kelimenin lügat anlamına uygun olarak aslına uygun hale getirme mi anlamında kullanıldığıdır. Bunun tespiti için de rivayetin isnat ve metinlerinin kronolojik takibinin yapılması gerekmektedir. Bu rivayet Ahkaf Suresi'nin 4. ayetinin tefsiri bağlamında yapılan bir açıklama ile ilgilidir ve ilk geçtiği kaynak Mücahid'in tefsirinde merfu herhangi bir rivayete atıf yapılmadan: “عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {أَوْ أَثَرُهُ مِنْ عِلْمٍ} قَالَ يَقُولُ أَوْ أَحَدٌ يَأْتُرُ عِلْمًا بَكِيَّيَسَى...” ayeti için dedi ki: ‘veya ilim tahsil eden birisi’³⁶ cümlesindeki “يَقُولُ” fiilindeki zamirin Kuran-ı Kerim’e raci olması daha güçlü bir ihtimal olarak gözükmektedir. Ayrıca rivayet ile konumuz olan rivayet arasında güçlü bir bağ görülmemekle birlikte bu rivayetin merfu olarak en azından Mücahid tarafından kaydedilmediğine delalet etmektedir. Rivayetin geçtiği ikinci kaynak olan Mukatil b. Süleyman (ö. 150/767)'ın eserinde ise ayetin

³¹ Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'îd b. Mesrûk es-Sevrî, *Tefsîru's-Sevrî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 276.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 2/477 (No. 1992).

³³ Yusuf Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlüklerinin Hz. Peygamber'e Nispeti* (Ankara: OTTO Yayınları, 2015), 53-74.

³⁴ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1390/1970), 11/532.

³⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad el-Ukaylî, *ed-Duafâü'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Mektebetü'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/292.

³⁶ Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr et-Tâbî'î el-Mekkî Mücâhid, *Tefsîru Mücâhid* (Mısır: Dâru'l-Fikr el-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989), 602.

bu kısmı için: “Veya geçmiş peygamberlerden gelen şeriki olduğuna dair bir rivayet...”³⁷ şeklinde yine merfu rivayetlere atfı yapılmadan tefsir edilmiştir. Bu kelimenin esas olarak rivayet manasında kullanıldığının belirtilmiş olması bu görüşü desteklemektedir.³⁸ Rivayetin geçtiği üçüncü kaynak ise es-Sevrî’nin eseridir ve belirttiğimiz gibi Sevrî bu rivayeti maktu olarak Ebu Seleme’nin görüşü şeklinde nakletmiştir. Ferrâ (ö. 207/822)’nın Kuran-ı Kerim’in kelimelerini konu edindiği eserinde de bu ayetin tefsirini “lügat” olarak belirtmiş³⁹ ve farklı bir eserinde ayette geçen “أَتَا” kelimesinin farklı okunuşlarını belirtip tüm farklı okunuşların anlamlarının ilimden bir kalıntı veya önceki kitaplardan bir ilim olduğunu belirtmiştir.⁴⁰ Rivayetin aslı aşağıdaki rivayet olmalıdır:

نَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَرْنَا ابْنَ عُثَيْبَةَ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: سُمِّيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ الْخَطِّ فَقَالَ: «عَلِمَ عَلِمَهُ نَبِيٌّ فَمَنْ وَافَقَ عَلِمَهُ عِلْمٌ» قَالَ صَفْوَانُ: فَحَدَّثْتُ أَنَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ: حَدَّثْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: هُوَ أَتَرَةً مِنْ عِلْمِ اثْنَيْنِ بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِي هَذَا أَوْ أَتَرَةً مِنْ عِلْمٍ

Abdurrezzâk şöyle dedi: Bize İbn Uyeyne, Safvân b. Süleyman aracılığıyla Atâ b. Yesâr’dan haber verdi. O (Atâ), şöyle dedi: “Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem)’e hat (çizgi veya yazı) hakkında soruldu, o da şöyle buyurdu: ‘Bu, bir peygamberin bildiği bir ilimdir. Kim onun bilgisine vakıf olursa, o kişi de o ilmi öğrenmiş olur.’ Safvân şöyle dedi: ‘Bu hadisi Ebu Seleme b. Abdurrahman’a anlattım, o da şöyle dedi: ‘Ben de bu hadisi İbn Abbas’a naklettim, İbn Abbas da şöyle dedi: ‘Bu, bir ilim eseridir. Bana bundan önceki bir kitabı veya bilgi kalıntısını getirin.’⁴¹

Bu rivayette İbn Abbas (ö. 68/687-688)’ın bu açıklamayı merfu bir rivayetin yorumu olarak söylediği görülmektedir. Bundan dolayı olsa gerek ki merfu rivayetin isnadından İbn Abbas çıkarılarak mursal olarak nakledilerek İbn Abbas’tan: “هِيَ أَتَرَةٌ مِنَ الْعِلْمِ” açıklaması mevkuf olarak nakledilmiştir.⁴²

Merfu rivayeti kronolojik olarak takip ettiğimizde bu rivayetin de en erken geçtiği kaynak olan Sevrî’nin eserinde: “سَفِيَانُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ كَانَ نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ يَخْطُ فَمَنْ وَافَقَ مِثْلَ” şeklinde maktu olarak nakledildiği görülmektedir. Sevrî’nin bu rivayeti

³⁷ Ebü’l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (Beyrut: Dâr İhyâi’t-Türâs, 1423/2002), 4/15.

³⁸ Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *‘Umdeü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî ve Dârü’l-Fikr, ts.), 19/168.

³⁹ Ebû Zekerîya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Kitâbü’n Fî Lügâti’l-Kur’ân* (b.y.: y.y., 1435/1917), 131.

⁴⁰ Ebû Zekerîya Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me’ânî’l-Kur’ân* (Mısır: Dârü’l-Misriyye li’t-Te’lîf ve’t-Terceme, ts.), 3/50; Saîd b. Mansûr, *Sünenü Saîd b. Mansûr* (Riyad: Dârü’l-Elûke li’n-Neşr, 1433/1915), 7/333 (No. 1972).

⁴¹ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemâm b. Nâfi’ el-Himyerî el-Yemânî es-San’ânî Abdurrezzâk, *Tefsîru Abdirrezzâk* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419/1998), 3/194 (No. 2841).

⁴² İbn Hazlem, Ebü’l-Hasan el-Kâdî Ahmed b. Süleyman b. Eyyûb b. Dâvud b. Abdullah. *e’l-Evvelu Min Hadis-i İbn Hazlem*. Cevâmi’u’l-Kelim (İslâm Ağı Yazma Eser Programı, neşredilmemiş yazma), 2004, hadis no: 25, 26.

naklettikten sonra: “سفيان عن صفوان بن سليم عن أبي سلمة في قوله أو أثارة من علم قال الخط”⁴³ rivayetini nakletmiş olması iki rivayet arasında bir ilişki kurduğuna delalet etmektedir. Rivayetin içinde geçen: “Önceki peygamberlerden biri çizgiler çizirdi; kim onun çizgisine denk gelirse, işte o isabet etmiştir” kısmı farklı bir rivayetin içinde de ayet ile bağlantı kurulmadan merfu olarak nakledilmiştir. Bu rivayet ile ilgili yapılan açıklamalara bakıldığında geçmiş peygamberlerden birisinin bazı çizgiler çizerek gaybi bilgiler edinmesi ile alakalı olduğu, bunun da tam yasaklanmadığı ancak bu çizgilerin de ilahi vahiy veya ilhama dayandığına dair bilgileri içerdiği; aksine yasakladığına dair tartışmaların da olduğu görülür.⁴⁴ Ancak bu iki rivayetin bağlamı birbirinden çok farklı olarak değerlendirilmiş olmasına rağmen İbn Abbas’tan zikrettiğimiz ayetle de bağlantısı kurularak da nakledilmiştir. Bu yoruma göre ayette geçen hat kelimesi eski Arap geleneklerinden olan kehanet ve falcılığa delalet etmektedir.⁴⁵ Rivayet bağlamında zikredilen: قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ إِنَّنِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ “De ki: ‘Allah’ı bırakıp da taptıklarınızı gördünüz mü? Bana, yeryüzünden neyi yaratmış olduklarını gösterin. Yoksa göklerde onların Allah ile ortaklıkları mı var? Eğer doğru söyleyenler iseniz, bana bu kitaptan önceki bir kitabı veya bir bilgi kalıntısını getirin!’”⁴⁶ ayetinin siyak ve sıbakı dikkate alındığında bu yorumum doğru olmayacağı sonucu çıkmaktadır. Esas itibarıyla bu hatalı yorum bağımsız olan rivayetler değerlendirilirken kelimelerin bağlamına dikkat edilmeden yorumlanmasından kaynaklanmıştır. Nitekim İbn Kuteybe Garîbü'l-Kur’ân isimli diğer bir eserinde aynı ayeti öncekilerden kalan ve nakledilen ilim⁴⁷ olarak açıklayarak çelişkiye düşmüştür. Ayrıca bu farklı görüşleri ve kıraatleri değerlendiren Taberî (ö. 310/923) bu görüşler içerisinde en evla olanın geçmişten kalan ilim olduğunu belirtir.⁴⁸ Erken dönem dil alimlerinden Zeccâc (ö. 311/923) ve Nehhâs (ö. 338/950)⁴⁹ da eserlerinde buna benzer anlamlarını zikrederler; ancak kehanet veya buna benzer anlamlarına değinmezler. Buhârî ise ayetin: “أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ” kısmının açıklamasını Mücahid’den maktu olarak: “يَأْتِرُ عَلَمًا” şeklinde nakleder. Yahya b. Hubeyra ise ayeti “rivayet” kelimesi ile

⁴³ Sevrî, *Tefsîru’s-Sevrî*, 276 (No. 891, 892).

⁴⁴ Abu’l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *er-Red ‘alâ men Zehebe ilâ Taşhîh ‘İlmi’l-Ğayb min Ciheti’l-Hat* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1413/1992), 43; Ebû’l-Hasen es-Sindî, *Fethu’l-Vedûd fî Şerhi Sünen Ebî Dâvûd* (Dîmenhûr: Mektebetü Lîne, 1431/2010), 3/36.

⁴⁵ Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *Garîbü’l-Hadis* (Bağdat: Matbaatu’l-Anî, 1397/1997), 1/404.

⁴⁶ Ahkâf 46/4

⁴⁷ Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *Garîbü’l-Kur’ân* (Bayrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1398/1978), 407.

⁴⁸ Abu Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân* (Mekke-i Mükerrema: Dârü’t-Terbiye ve’t-Türâs Yayınları, ts.), 22/89-94.

⁴⁹ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil Nahhâs, *İrâbu’l-Kur’ân* (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421/2000), 4/104.

açıklar. Metar el-Verrak (ö. 125/742) aynı kelimeyi “isnadu’l-hadis” olarak açıklar⁵⁰ ve hadis uleması bu açıklamayı genel olarak tercih ederler.⁵¹ Burada dikkat çeken husus Buhârî’nin zikrettiğimiz merfu ve mevkuf rivayetlere değinmemiş olmasıdır. Bunun sebebi bu rivayetlere muttali olmaması veya bunları sahih görmemesi olabilir. Nitekim Bâcî (ö. 179/795) İbn Abbas’tan bu ayetin tefsirini (el-Hatt) olarak yapıldığının nakledildiğini belirttikten sonra İbn Abbas’ın Kuran-ı Kerim’i ve Arapçayı en iyi bilen bir kişi olduğunu bundan dolayı da böyle bir sözü söylemesinin mümkün olmadığı dolayısıyla da İbn Abbas rivayeti dahil hiçbirinin sahih olmadığını belirtir. Bâcî Cahiliye dönemindeki uygulamayı çizgiler çizilip katlanarak bir tanesinin seçilmesi, kura çekmek, yıldızlara bakmak, kuşların hareketlerini gözlemlemek veya hapsirmaları yorumlamak gibi yöntemler, karar vermek ya da geleceği anlamak için kullanıldığını, eğer sonuç, bir işi yapmayı gerektirirse o iş yapılır; aksi bir sonuç gelirse o işten kaçınılırdı şeklinde açıklamıştır.⁵² Ancak böyle bir gerekçe ile böyle genelleme yapılması uygun değildir. Çünkü Resulullah (s.a.v.) dahil bazı sahabelerin bu ayet hakkında açıklamada bulunmuş olmaları gayet doğal hatta gereklidir. Bâcî’nin de yanılmasının sebebi bağlamları farklı iki rivayeti tek rivayet zannetmesi olmalıdır. Bu iki rivayeti birlikte değerlendirdiğimizde iki rivayetin birleştirilerek nakledilmesinin daha sonraları ravi tasarrufları ile gerçekleştiği sonucu doğmaktadır. İsnaddaki “سفيان عن صفوان بن سليم” kısmı her iki rivayette de ortak olmasının bunda etkili olmuş olması muhtemeledir. Hz. Muhammed döneminde yazının çok gelişmediği ve yaygınlaşmadığını da dikkate aldığımızda “أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سئل عن الخط فقال: “علم علمه نبي، فمن وافق علمه علم” açıklamasını yazının bir peygamberin keşfettiği ve bu yazıyı öğrenenin onu anlayabileceği şeklinde yorumlanması mümkündür. Nitekim bazı Maliki uleması “hat” kelimesini yazı olarak yorumladılar.⁵³ Bu açıklama ışığında da konumuz olan ayet ve rivayetler bu bağlamda yorumlandığında kaçınılmaya çalışılan sorun ortadan kalkmaktadır. Ancak çizdiğiniz çizgilere (hatta) dayanan bir ispatınız var ise onu getirin şeklinde de yorumlanmış olsa da⁵⁴, böyle bir yorumun ayetin sıyak ve sıbakına çok uygun düşmeyeceği kanaatindeyiz. Sonuç olarak İbn Şahin’in bu rivayeti ile ilgili kullandığı: “أَعْلَمُ جُودَهُ وَأَسْنَدَهُ عَنِ النَّوَرِيِّ إِلَّا يَجْنِي الْقَطْأُ” açıklamasının rivayetin ref edilmesi dahil isnad ve metin

⁵⁰ Ebu Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Halâd er-Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î* (Mısır: Darü'z-Zehâ'ir, 2016), 196.

⁵¹ Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-Süyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (Dârü't-Tayyibe, ts.), 2/605; Şemseddin Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehavî, *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Hadis li'l-İrâkî* (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 3/331; Muhammed Cemâleddin b. Muhammed Saîd el-Kâsimî, *Kavâ'idü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadis* (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 201.

⁵² Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyub el-Baci, *el-Muntaka Şerhu'l-Muvatta* (Mısır: Matbaatü's-Saade, 1332/1914), 7/297.

⁵³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/576.

⁵⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999), 28/6.

üzerindeki farklı ravi tasarruflarına işaret ettiği; ancak İbn Şahin bu ifadeyi kullanırken bir cerh ifadesi olarak değil de lügat anlamına uygun olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Yahya el-Kattan hakkında bu tür bir cerh sebebinin bulunmaması da bu durumu teyit etmektedir. Rivayeti tecvîd ettiği belirtilen Yahya'nın zamanın en büyük hadis otoritelerinden birisi olarak kabul edilmiş olması doğal olarak rivayetin tecvîd etmesinin cerh olarak değil de rivayetin aslına uygun olarak nakli olarak yorumlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu durum tecvîd kavramını kudemâ ulema arasında tesviye tedlîsi için kullanıldığı genellemesini geçersiz kılmaktadır.

2. Merfu ve Mevkuf Olarak Nakledilen Rivayetin Tecvîdi

Tecvîd kavramının kullanıldığı bir başka rivayet türü ise merfu ve mevkuf şeklinde ihtilafa düşülen rivayetlerdir. Bu durumun görüldüğü örneklerden birisi budur:

قَالَ أَبِي: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ أَبِي سُوَيْدٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، عَنْ وَاصِلٍ، عَنْ بَشَّارِ بْنِ أَبِي سَيْفٍ، عَنْ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عُثَيْفٍ، عَنْ أَبِي عُثَيْدَةَ ابْنِ الْحَرَّاحِ، عَنْ النَّبِيِّ (ص) قَالَ: الصَّوْمُ جَنَّةٌ مَا لَمْ يَتْرُقْهَا. قُلْتُ لِأَبِي: أَتَاهُمَا الصَّحِيحُ؟ قَالَ: جَمِيعًا صَحِيحَيْنِ؛ حَمَّادٌ قَصَّرَ بِهِ، وَجَرِيرٌ جَوَّدَ.

Babam dedi ki: 'Bize İbrahim bin Ebi Suveyd, Cerir bin Hazim'den, Vasıl'dan, Beşşar bin Ebi Seyf'ten, Velid bin Abdurrahman'dan, Guzeyf'ten, Ebu Ubeyde b. Cerrah'tan O da Peygamber (s.a.v.)'den şöyle rivayet etti: 'Oruç, delinmediği sürece bir kalkandır.' Babama sordum: 'Hangisi daha doğru?' dedi ki: 'Her ikisi de doğrudur, Hammâd onu kısaltmış, Cerir ise onu detaylandırmıştır.'⁵⁵

Ebû Hâtîm'in açıklamasında belirtildiği üzere rivayetin iki farklı versiyonu bulunmaktadır. Bunlardan biri Hammâd tarafından kısaltılmış, diğeri ise Cerîr tarafından tam olarak aktarılmış şeklidir. Oğlu tarafından kendisine bu durum sorulduğunda Ebu Hâtîm her iki rivayeti de doğrulayıp tecvîd edilmiş şekli tam olan rivayet olarak belirtmesi tecvîd kavramını cerh anlamında değil olumlu anlamda kullandığına delalet etmektedir. Albani'nin bu rivayetin Hammad isnadı ile naklini zayıf olarak nitelemiş olması da bunu desteklemektedir.⁵⁶ Ebû Hâtîm'in bu rivayet için tecvîd kavramını isnad, metin veya her ikisi ile ilgili olarak mı kullandığının tespiti konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bunu tespiti için de her iki ravinin rivayetlerinin kronolojik takibi gerekmektedir. Bu rivayet Hammâd isnadı ile mevkuf olarak da nakledilmiş bir rivayettir.⁵⁷ Buna bağlı olarak tecvîd edilmesi merfu kılındığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak Ebû Hâtîm'in her iki şeklinin de sahih olduğunu belirtmiş olması mevkuf rivayeti merfu rivayete dayalı bir sahabe fetvası

⁵⁵ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtîm, *el-İlel* (Riyad: el-Cerîsî Yayın ve Dağıtım Şirketi, ts.), 3/60.

⁵⁶ Muhammed Nasiruddin Albani, *Da'if Sünen en-Nesâî, ma'a baka' es-sened* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1990), 77.

⁵⁷ Ziyâeddin Ebû Abdullah Muhammed bin Abdülvâhid el-Makdisî, *el-Ehâdîsü'l-Muhtâra Ev el-Müstehrac Mine'l-Ehâdîsü'l-Muhtâra Mimmâ Lem Yuhric-Hu'l-Buhârî ve Müslim Fî Sahîhayhimâ* (Beyrut: Dâr Hıdır, 1420/2000), 3/318.

olarak yorumladı⁵⁸ şeklinde değerlendirilebilir. Bu durumda tecvîd kavramı ile rivayetin aslına uygun olarak merfu nakledildiğinin belirtilmek istendiği sonucu ortaya çıkar ki, bu da tecvîd kavramının kudemâ ulema tarafından tesviye tedlîsinin ifadesi için kullanıldığı genellemesini geçersiz kılmaktadır.

3. Muztarîb Rivayetin Tecvîdi

Bu ifadenin İmam Buhârî tarafından kullanıldığı bir başka örnek ise şudur:

حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ أَبِي السَّفَرِ ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ ، حَدَّثَنَا أَبِي ، عَنْ حُسَيْنِ الْمُعَلِّمِ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَمْرِو الْأَوْزَاعِيِّ ، عَنْ يَعْشَى بْنِ الْوَلِيدِ الْمَخْزُومِيِّ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ مَعْدَانَ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاءَ فَأَفْطَرَ ، قَالَ: فَلَقِيتُ ثَوْبَانَ فِي مَسْجِدٍ فَمَشَقَّ فَمَشَقَّ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: صَدَقَ ، أَنَا صَبَّيْتُ لَهُ وَضُوءَهُ ، وَقَالَ مَعْمَرٌ: عَنْ يَحْيَى ، عَنْ يَعْشَى بْنِ الْوَلِيدِ ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، سَأَلْتُ مُحَمَّدًا عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ فَقَالَ: جَوَدَ حُسَيْنُ الْمُعَلِّمِ هَذَا الْحَدِيثَ ، قَالَ أَبُو عِيْسَى: وَحَدِيثُ مَعْمَرٍ خَطَأً.

Bize Ebû Ubeyde b. Ebi's-Sefer tahdis etti ve şöyle dedi: Bize Abdu's-Samed b. Abdi'l-Variş tahdis etti; o da babasından, o da Hüseyin el-Muallim'den, o da Yahya b. Ebî Kesîr'den nakletti ve dedi ki: 'Beni Abdurrahman b. Amr el-Evza'î bilgilendirdi, o da Ya'îş b. Velid el-Mahzumî'den, o da babasından, o da Ma'dân b. Ebî Talha'dan, o da Ebu'd-Derdâ'dan rivayet etti ki: Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) istifra etti (kustu) ve orucunu bozdu.' Yahya b. Ebî Kesîr şöyle dedi: Ben, Şam Camii'nde Sevban'a rastladım ve bu hadisi ona zikrettim. O da şöyle dedi: 'Doğru söyledin. Ben, Nebî'ye (s.a.v.) abdest suyunu dökmüştüm.' Ma'mer, Yahya b. Ebî Kesîr'den şöyle rivayet etmiştir: 'O da Ya'îş b. Velid'den, o da Halid b. Ma'dân'dan, o da Ebu'd-Derdâ'dan Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem)'den (bu hadisi nakletmiştir).' Muhammed'e bu hadis hakkında sordum, O şöyle dedi: 'Hüseyin el-Muallim bu hadisi tecvîd ederek rivayet etmiştir.' Ebu İsa (yani Tirmizî) dedi ki: Ma'mer'in rivayeti hatalıdır.⁵⁹

Yukarıdaki açıklamada görüldüğü üzere Tirmizî bu rivayetin durumunu İmam Buhârî'ye sorunca Muallim'in bunu tecvîd ettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel de bu rivayetin naklinde çelişkiye düşüldüğünü belirttiikten sonra Hüseyin el-Muallim'in rivayeti tecvîd ettiğini belirtmiştir.⁶⁰ Darekutnî Ahmed'in bu sözünü naklettikten sonra: "Eğer Hüseyin bunu ezberlemişse, bu sahihtir."⁶¹ şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamadan rivayetin tecvîd edilmesi ile çelişkinin giderildiği ve sorunsuz hale getirildiği anlaşılmaktadır. Ancak rivayetin tecvîd edilmesi de bizatihi rivayetler için bir çeşit ravi tasarrufu sorununu gündeme getirmektedir. Nitekim Buhârî ve Muslim'in bu rivayeti isnadındaki ihtilaf sebebiyle terk ettikleri, rivayetin tecvîd edildiğinin belirtilmesi ile rivayetin açık olarak tashih edildiği anlamına gelmediği, bunun bir tercihi

⁵⁸ Suiçmez, *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*, 74.

⁵⁹ Tirmizî, *İlel'ü't-Tirmizî el-Kebîr*, 50.

⁶⁰ Serâcuddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın, *el-Bedru'l-Münîr Fî Tahriri'l-Ahâdis ve'l-Âsâr el-Vâkia Fî's-Sherhi'l-Kebîr* (Riyad: Dârü'l-Hicre, 1425/2004), 5/664.

⁶¹ Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Muvâfakatü'l-Haber el-Haber Fî Tahriri Ahâdisi'l-Muhtasar* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1414/1993), 1/442.

ifade ettiği belirtilmiştir.⁶² Ayrıca Buhârî bu rivayetin Sevbân isnadı ile yapılan bir naklini değerlendirirken isnadının pek bilinmediğini belirtmesi⁶³, rivayetin sıhhati konusunda emin olmadığına delalet etmektedir. Bu rivayetin illetleri olarak, irsal, tedlîs, ıztırab ve hata gibi gerekçeler ileri sürülmüştür. Tecvîd bazen bir tür tedlîs olarak değerlendirilebilse de tam olarak tedlîs içerisinde de değerlendirilmesi mümkün değildir. Çünkü bazen tecvîd, tedlîs değil rivayetin aslına uygun hale getirilmesini de ifade ediyor olabilir. Ahmed b. Hanbel'de bu rivayetin kendileri katında sabit olduğu şeklindeki bir diğer nakil⁶⁴, tecvîd kavramını rivayetin aslına uygun hale getirildiği anlamında da kullandığına delalet etmektedir.

4. Munkatı Rivayetin İsnad ve Metninin Tecvîdi

Bu tür örneklerden biri ise aşağıdaki rivayettir:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ وَاضِحٍ الْعَسَلِيُّ قَالَ: نَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ قَالَ: نَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ غَامِرِ الشَّعْبِيِّ. قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ: كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِاللَّيْلَةِ؟ فَقَالَا: «ثَلَاثَ عَشْرَةَ: ثَمَانٍ، وَثَوْنُ ثَلَاثٍ، وَرَكَعَتَيْنِ بَعْدَ الْفَجْرِ» جَوَدَهُ مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، فَرَوَاهُ مُتَّصِلًا عَنْ ابْنِ عُمَرَ وَابْنِ عَبَّاسٍ. وَرَوَاهُ شَرِيكَ: عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، فَلَمْ يَصِلْهُ.

Bize Ahmed b. İshak b. Vâdîh el-Assâl el-Mısırî rivayet etti ve dedi ki: Bize Said b. Ebî Mer yem rivayet etti ve dedi ki: Bize Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Kesîr, Musa b. Ukbe aracılığıyla, Ebû İshak'tan, Amr eş-Şa'bî'den rivayet etti. Şa'bî şöyle dedi: "Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'e Resûlullah'ın (s.a.v.) gece namazını nasıl kıldığını sordum. Onlar şöyle dediler: 'On üç; Sekiz rekat, üç rekat vitir kılar ve fecirden sonra iki rekat kıları.'” Musa b. Ukbe, bu rivayeti senedi tecvîd ederek rivayet etti; Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas'tan muttasıl olarak nakletti. Şerîk ise bunu Ebû İshak'tan rivayet etti fakat senedi muttasıl bir şekilde rivayet etmedi.⁶⁵

Rivayeti tecvîd ettiği belirtilen Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758) meşhur siyer yazarlarından⁶⁶; ancak tedlîs ile itham edilmiştir.⁶⁷ Bu rivayetin mursel şeklinin daha

⁶² Muhammed b. Muhammed b. Ahmed İbn Seyyid en-Nâs, *Şerhu't-Tirmizî (en-Nefhu's-Şe'zî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî)* (Riyad: Dârü's-Süme'yî, 1428/2007), 2/313.

⁶³ Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr* (Riyad: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1440/2018), 2/590.

⁶⁴ İbrâhîm en-Nahhâs, *el-Câmi' Li-'Ulûmî'l-İmâm Ahmed - 'İlelül'-Hadîs* (Kahire: Dârü'l-Felâh li'l-Bahsî'l-İlmî ve Tahkîki't-Türâs, 1430/2009), 14/128.

⁶⁵ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995), 1/58.

⁶⁶ Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî, *Sübü'lü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd ve Zikri Fezâilîhi ve A'lâmi Nübüvvetîhi ve Ef'âlihi ve Ahvâlihi fi'l-Mebde' ve'l-Me'âd* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1995), 4/11.

⁶⁷ Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, *Mülehhass Tabakâtu'l-Müdellesîn* (Mekke: Dâr Âlemü'l-Fevâid, 1434/2012), 15/264; Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, *Tedlîs ve Müdellesûn* (Medine: el-Câmi'a el-İslâmiyye, ts.), 7/97.

doğru olduğunun belirtilmiş olması tedlîs ihtimalini güçlendirmektedir.⁶⁸

Bu rivayet mezhepler arası bazı ihtilaflı konuları içermektedir. Bunlardan bir tanesi gece namazının rekâtları ve hangi namazı ifade ettiği bir diğeri de sabah namazının sünnetinin vakti ve kazası ile ilgilidir.⁶⁹ Rivayetin nakledildiği sahâbi olan İbn Ömer (ö. 73/693)'den bu rivayetle çelişen görüşlerin nakledilmiş olması da bu rivayetin sıhhati ve aslı konusunda şüphelere sebep olmaktadır.⁷⁰ Aynı şekilde İbn Abbas'tan gelen rivayette de iki rekat namazın sabah namazının farzından önce kılındığı ifade edilmektedir.⁷¹ Bu durum, rivayetin metninde de tasarrufta bulunduğu delalet etmektedir. İhtilafın rivayeti nakleden sahâbilerden kaynaklanıyor olması ihtimali bulunsa da bunu destekleyici delile rastlamadık. Tüm bu bulgular ışığında rivayetin tecvîdinin hem munkatı isnadın muttasıl hale getirilmesi hem de metnin düzenlenmesine işaret ettiği söylenebilir durumdadır. Klasik kaynaklarda doğrudan kullanıldığı örnek bulamamamıza rağmen, çok istisna bir örnek olarak tecvid ifadesinin doğrudan metinle bağlantılı olarak: “Şamlıların güvenilir ravileri ve onun (müellifin) arkadaşları arasında hadis rivayetinde ustalaşmış olanlar, metnini güzelce sağlamlaştırmıştır (وَقَدْ جَوَّدَ مِثْلَهُ أَتْبَاثُ الشَّامِيِّينَ، وَمُتَّقِي أَصْحَابِهِ)”⁷² şeklinde de kullanıldığı da görülmektedir. Nitekim bazı ravilerin metinleri güncellemek için metinleri yeniden formüle etmiş olmaları ulema arasında tartışma konusu olmuştur.⁷³

Bu konu zikredilen tüm örneklerle birlikte değerlendirildiğinde bazı müsteşriklerin ileri sürdüğü rivayetlerin dönemin sosyal ve siyasi olaylarının ürünü olduğu, bu bağlamda isnadların da geriye doğru tamamlandığı⁷⁴ genellemelerinin de hatalı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü hadis uleması erken dönemde bu tür tasarrufların farkındaydılar ve bunları yapanları tespit ederek bilgileri ölçüsünde cerhetmişlerdir. Bu konuda ne kadar

⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-İlel*, 2/280.

⁶⁹ Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed Zeylâî, *Nasbu'r-Râye li-Ahâdîsi'l-Hidâye ma'a Hâşiyetihi Bugyetü'l-Elma'î fi Tahrici'z-Zeylâî* (Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 1997), 2/152-154; Ebû'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdi'l-Melik İbn Battal, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003), 3/149.

⁷⁰ İbn Battal, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 3/149.

⁷¹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 1/237.

⁷² Ahmed Muhammed Şâhâte el-Elefî, *el-Hüccetü bi-Đa'fi Hâdîsi Men Şallâ Rek'ateyn Ba'deş-Şubh fe-Lehü Ecrü 'Umretin ve Haccetin* (b.y.: Müellif neşri, ts.), 12.

⁷³ Yusuf Suiçmez, “Hadisin Güncelleştirilmesi ve Yorumun Hadislesmesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2009), 63-65.

⁷⁴ Ignâc Goldziher, *Muslim Studies* (Albany: State University of New York Press, 1977), 1/18, 159; Fatma Kızıl, “Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yasayan Geleneği”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2009), 49; Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: Clarendon Pr, 1979), 148; Bekir Kuzudişli, “Oryantalist Paradigma Bağlamında Hadis Kavramlarını Yeniden Düşünmek”, *Usul İslam Araştırmaları* 25/25 (01 Ocak 2016), 10.

başarılı oldukları tartışmaya açık olsa da bu konunun farkında olmadıkları ya da bu tür tasarruflara duyarsız kaldıkları veya tüm rivayetler için bu durumun geçerli olduğu ileri sürülemez. Müsteşriklerin iddiaları genellikle belli örnekler üzerinden genellemeler içerdiği için rivayet ve rivayet tarihini tam olarak yansıtmamaktadır. Bunun temel sebebi Müslümanlardan ödünç aldıkları terimleri kendi sistemlerine uyacak şekilde yorumlamaları ve de rivayetlerin sahih, hasen ve zayıf gibi tasnifatları dikkate almamadan⁷⁵ bazı örnekler üzerinden genellemeler yapmalarıdır. Buna rağmen bazı rivayetler üzerinde tecvîd kapsamında bazı düzeltmelerin yapıldığı incelenen rivayetlerden ve de ulemanın açıklamalarından anlaşılmaktadır.

Sonuç

Ravilerin rivayetler üzerinde kasıtlı veya hataya bağlı farklı tasarrufları olmuştur. Bu tasarrufların türlerine göre farklı kavramlar kullanılmıştır. Bu kavramlardan bir tanesi tecvîd kavramıdır. Bu kavram erken dönemlerde “tecvîdül'-hadîs” şeklinde terkip olarak kullanılmamış, geç dönemlerde ise çok istisna olarak kullanılmıştır. Kelime sözlük anlamı itibari ile olumlu bir çağrışım yapsa da hadis ilminde olumsuz bir fiil olan tedlîs bağlamında düşünüldüğü için olumsuz anlamı öne çıkmıştır.

Bu kavram erken dönem alimlerince rivayetlerin isnad ve metinleri üzerindeki farklı ravi tasarrufları için kullanılmıştır. Buna rağmen bu kavramın tesviye tedlîsi ile eşanlamlı olduğu iddia edilmiştir. Çalışmada hadis ulemasının bu kavramı kullandığı farklı rivayetlerin incelenmesi neticesinde bu kavramın tesviye tedlîsini ifade etmek için de kullanılmış olmasına rağmen eşanlamlı kullanılmadığı sonucuna varılmıştır.

Tecvîd kavramı zayıf isnadların zayıflıklarının gizlenmesi için bazen isnaddan zayıf ravilerin düşürülmesi için kullanıldığı gibi bazen de rivayetin aslına uygun olarak naklini, ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıca bu kavram bazen munkatı rivayetin muttasıl hale, mevkufun merfu hale bazen mursalın muttasıl olarak naklini, bazen de rivayetin sıhhat durumunu ifade etmek için kullanılmıştır. Buna bağlı olarak da bu kavramın yeni bir tanımının yapılmasına ihtiyaç vardır. İncelediğimiz örneklerden hareketle tecvîd kavramını: Ravilerin tesviye tedlîsi dahil, rivayetler üzerinde yaptıkları isnad ve metinlerle ilgili olumlu ve olumsuz tasarruflarını ve de hükümlerle tercihlerini ifade eden geniş anlamlı bir kavramdır şeklinde tanımlayabiliriz. Bu kavramın olumlu veya olumsuz anlamda mı kullanıldığı ise her rivayetin kendi şartları içerisinde incelenmesi ile tespit edilebilir.

Bu kavram ve aynı kökten türetilmiş olan kavramlar arasındaki benzerliğin sebep olabileceği karışıklıkları önlemek için tecvîd kavramını yaptığımız tanımdaki gibi daha genel anlamda, “tecvîdül'-hadîs” terkinin ise ravilerin rivayetler üzerindeki tasarruflarının ifadesi için daha özel anlamda kullanılması, sorunun çözümünde faydalı olacaktır. Buna bağlı olarak da tecvîdül'-hadîs kavramını daha dar anlamda: Ravilerin tesviye tedlîsi dahil, rivayetler üzerinde yaptıkları isnad ve metinlerle ilgili olumlu ve olumsuz tasarruflarını

⁷⁵ Kuzudişli, “Oryantalist Paradigma Bağlamında Hadis Kavramlarını Yeniden Düşünmek”, 27-28.

ifade eden bir kavram olarak tanımlayabiliriz. Olumlu ve olumsuz ravi tasarruflarını birbirinden ayırmak için de bir kavramlaştırma ihtiyacı olduğu açıktır. Klasik çalışmalarda ve de bazı günümüz çalışmalarında genellikle tedlîs amaçlı tecvîd türü ravi tasarrufları için “tedlîsu’l-tesviye” kavramı kullanılmış olsa da bu kavramın tecvîd olarak nitelenen tüm olumsuz ravi tasarruflarını kapsamadığı görülmektedir. Özellikle Ref’, vasl, irsâl, vakf ve taktî’ gibi râvî tasarruflarını ifade etmek amacıyla kullanıldığında, bu tasarrufların hem olumlu hem de olumsuz tüm muhtemel kullanımları —tedlîs dâhil— dikkate alınmalı ve her kullanım kendi şartları içerisinde değerlendirilmelidir.

Tüm bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde bazı müsteşriklerin ileri sürdüğü rivayetlerin dönemin sosyal ve siyasi olaylarının ürünü olduğu, bu bağlamda isnadların da geriye doğru tamamlandığı genellemelerinin hatalı olduğu sonucu da ortaya çıkmaktadır. Çünkü hadis alimleri rivayetlerin değerlendirilmesinde insan faktöründen kaynaklı hem olumlu hem de olumsuz etkenleri dikkate aldıkları görülmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da müsteşriklerin ileri sürdüğü genellemelerin vakaya aykırı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça | Reference

- Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî. *Tefsîru Abdurrezzâk*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl*. Riyâd: Dârü'l-Hânî, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1416/1995.
- Ahmed Hutaybe. "Şerhu Kitâbi'l-Câmi' li-Ahkâmi's-Sıyâm ve A'mâli Ramadân". 27 Cilt, Çevrim içi metin. Nşr. yeri yok: Mektebetü's-Şâmile, 1432/2010.
- Ahmed Muhammed Şahâte el-Elefi. *el-Hüccetü bi-Đa'fi Hadîsi Men Şallâ Rek'ateyn Ba'deş-Şubh fe-lehü Ecrü Umretin ve Haccetin*. y.y.: Müellif neşri, ts.
- Albani, Muhammed Nasiruddin. *Da'if Sünen en-Nesâî, ma'a baka' es-sened*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1990.
- Âlûsî, Ebû'l-Ma'âlî Maḥmûd Şükrî. *'Akdü'd-Dürer fî Şerḥ Muḥtaşar Nuḥbeti'l-Fiker*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1920.
- Aydınli, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Hadisevi, 2006.
- Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Maḥmûd b. Ahmed el-. *'Umdeü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî ve Dârü'l-Fikr, ts.
- Azîmâbâdî, Muhammed Eşref. *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd ve Ma'ahu Hâşiyetü İbnü'l-Kayyim: Tehzîbü Sünen-i Ebî Dâvûd ve İdâhu 'İllihî ve Müşkilâtihî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Baci, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyub el-. *el-Muntaka Şerhu'l-Muvatta*. Mısır: Matbaatü's-Saade, 1332/1914.
- Başnefer, Said b. Abdulkadir. *Evhâmü'l-Muhaddisîn es-Sikât*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1436/2015.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-Kebir*. Kahire: Merkez Hacer li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1332/1914.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il el-. *et-Târîhü'l-kebîr*. 12 Cilt. Riyad: en-Nâşirü'l-Mütemeyyiz li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1440/2018.
- Ebnâsî, İbrâhîm b. Mûsâ b. Eyyûb. *eş-Şezâ'l-Feyyâḥ min 'Ulûmi İbnî's-Şalâḥ*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1418/1997.
- Ebû Şuhbe, Muhammed b. Muhammed b. Süveylim. *el-Vasît fî 'Ulûmi'l-Hadîs ve Muşṭalaḥihi*. Kâhire: Dârü'l-Fikr el-'Arabî, ts.
- Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. Beyrut: Dâr İhyâi't-Türâs, 1423/2002.
- Ensârî, Hammâd b. Muhammed el-. *Tedlîs ve Müdellisûn*. Medîne: el-Câmi'a el-İslâmiyye, ts.
- Erul, Bünyamin. "Rivayet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1-4 (01 Haziran 2001), 173-212.
- Fahredden er-Râzî. *Mefâtîhu'l-Gayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî,

3. Basım, 1420/1999.

Ferrâ, Ebû Zekerîya Yahyâ b. Ziyâd el-. *Kitâbü'n Fî Lügâtî'l-Kur'ân*. b.y.: y.y., 1435/1917.

Ferrâ, Ebû Zekerîya Yahyâ b. Ziyâd el-. *Me'ânî'l-Kur'ân*. Mısır: Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, ts.

Goldziher, Ignác. *Muslim Studies*. Albany: State University of New York Press, 2. Baskı, 1977.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü. *Ma'rîfetü 'Ulûmî'l-Hadîs*. Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1356/1937.

Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Müntehâ'r-Rağbe fî Halli Elfâzî'n-Nuhbe (Nuhbetü'l-Fiker li-İbn Hacer)*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Yüsr, 1441/2020.

İbn Ârâk, Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman el-Kinânî. *Tenzîhu's-Şerî'a el-Merfû'a 'ani'l-Ahbârî's-Şen'a el-Mavdû'a*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399/1979.

İbn Battal, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdi'l-Melik. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 2003.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed. *el-İlel*. Riyad: el-Cerîsî Yayın ve Dağıtım Şirketi, ts.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi'l-Buhârî*. Mısır: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1. Basım, 1380/1960.

İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî. "Ta'rîfu Ehli't-Takdîs bi Merâtibi'l- Mevsûfîne bi't-Tedlîs (Tabakâtu'l- Müdellisîn)". çev. Veysel Özdemir. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/8 (15 Ekim 2014), 183-216.

İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî b. Muhammed b. Ahmed el-'Askalânî. *Ta'rîfû Ehli't-Taqdîs bi-Merâtibi'l-Mavşûfîn bi't-Tedlîs*. 'Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *Muvâfakatü'l-Haber el-Haber fî Tahrici Ahâdisi'l-Muhtasar*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım, 1414/1993.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *Garîbû'l-Hadîs*. Bağdat: Matbaatu'l-Anî, 1397/1997.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *Garîbû'l-Kur'ân*. Bayrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1398/1978.

İbn Receb, Zeynü'd-Dîn Abdurrahmân b. Ahmed. *Şerh 'İlel et-Tirmizî*. Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1407/1977.

İbn Seyyid en-Nâs, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Şerhu't-Tirmizî (en-Nefhu's-Şezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî)*. Riyad: Dârü's-Süme'yî, 1428/2007.

İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman b. Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb b. Ezdâz el-Bağdâdî. *el-Cüz'ü'l-hâmis min el-Efrâd*. Kuveyt: Dâr İbnü'l-Esîr, 1415/1994.

İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhâlim. *er-Reddu 'alâ el-Ehnâî: Kādî el-Mâlikîyye'ye Reddiye*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1423/2002.

İbnü'l-Kaysarânî, Muhammed b. Tâhir b. Ali b. Ahmed. *Zahîretü'l-Huffâz*. Riyâd: Dârü's-Selef, 1416/1995.

İbnü'l-Mülakkın, Serâcuddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed. *el-Bedru'l-Münîr fî Tahrici'l-Ahâdis ve'l-Âsâr el-Vâkia fî's-Şerhi'l-Kebîr*. 9 Cilt. Riyad: Dârü'l-Hicre, 1425/2004.

- İşbîlî, Ahmed b. Ferâh el-. *el-Ğarâmiyye fî Muştalaḥi'l-ḥadîṭ*. Medîne-i Münevvere: Dârü'l-Mâsir, 1424/2003.
- İşbîlî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ferah. *el-Ğarâmiyye fî Muştalaḥi'l-ḥadîṣ*. Medine-i Münevvere: Dârü'l-Me'âşir, 1424/2003.
- Kâsimî, Muhammed Cemâleddin b. Muhammed Saîd el-. *Kavâ'idü't-Tahdîs min Funûni Mustalaḥi'l-Hadîs*. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Kızıl, Fatma. "Goldziher'den Schacht'a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yasayan Geleneği". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2009), 45-62.
- Kurtubî, Abu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-. *er-Red 'alâ men Zehebe ilâ Taşḥîḥ 'İlmi'l-Ğayb min Ciheti'l-Hat*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1413/1992.
- Kuzudişli, Bekir. "Oryantalist Paradigma Bağlamında Hadis Kavramlarını Yeniden Düşünmek". *Usul İslam Araştırmaları* 25/25 (01 Ocak 2016), 7-30. <https://doi.org/10.56361/usul.309989>
- Makdisî, Ziyâeddin Ebû Abdullah Muhammed bin Abdülvâhid el-. *el-Eḥâdisü'l-Muhtâra ev el-Müstehrac mine'l-Eḥâdisü'l-Muhtâra mimmâ lem yuhric-hu'l-Buhârî ve Müslim fî Sahîḥayhimâ*. Beyrut: Dâr Hıdır, 3. Basım, 1420/2000.
- Muḥammed b. Ṭal'at. *Mu'cemü'l-Mudellisîn*. er-Riyâḍ: Dâr 'Advâu's-Selef, 1426/2005.
- Mübarekfûrî, Ebû'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed er-Rahmânî. *Mir'âtü'l-Mefâtîḥ Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîḥ*. Benâres: el-Câmi'atü's-Selefiyye, idâretü'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'd-Da've ve'l-İftâ, 3. Basım, 1404/1984.
- Mücâhid, Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr et-Tâbî'î el-Mekkî. *Tefsîru Mücâhid*. Mısır: Dârü'l-Fikr el-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil. *İ'râbu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Nahhâs, İbrâhîm en-. *el-Câmi' li-'ulûmi'l-İmâm Ahmed - 'İlelî'l-ḥadîs*. 22 Cilt. Kahire: Dârü'l-Felâḥ li'l-Bahsi'l-İlmî ve Tahkîki't-Türâs, 1430/2009.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Râmeḥürmüzî, Ebu Muhammed Hasan b. Abdurrahman b. Halâd er-. *el-Muhaddisü'l-Fâsil beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*. Darü'z-Zeḥâ'ir, 2016.
- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *'İlel li İbn Ebî Hâtim*. Riyad: Müessesetü'l-Cerîsî li't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1427/2006.
- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *'İlel li İbn Ebî Hâtim*. Riyad: Müessesetü'l-Cerîsî li't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1427/2006.
- Saîd b. Mansûr. *Sünenü Saîd b. Mansûr*. Riyad: Dârü'l-Elûke li'n-Neşr, 1433/1915.
- Sâlihî, Muhammed b. Yusuf es-. *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayrî'l-İbâd ve Zikri Fezâilîhi ve A'lâmi Nübüvvetihi ve Ef'âlihi ve Ahvâlihi fi'l-Mebde' ve'l-Me'âd*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1995.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: Clarendon Pr, Repr., 1979.
- Sehavî, Şemseddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-. *Fethu'l-Muğîs bi-Şerhi*

- Elfiyyeti'l-Hadîs li'l-Irâkî*. Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Sevrî, Ebû Abdullah Süfyan b. Sa'îd b. Mesrûk es-. *Tefsîru's-Sevrî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Sindî, Ebû'l-Hasen es-. *Fethu'l-Vedûd fî Şerhi Sünen Ebî Dâvûd*. Dîmenhûr: Mektebetü Lîne, 1431/2010.
- Suiçmez, Yusuf. "Hadisin Güncelleştirilmesi ve Yorumun Hadislesmesi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2009), 63-84.
- Suiçmez, Yusuf. *Sahabe ve Tabiin Sözlerinin Hz. Peygamber'e Nispeti*. Ankara: OTTO Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir es-. *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbî'n-Nevevî*. Dârü't-Tayyibe, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995.
- Taberî, Abu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Mekke-i Mükerrreme: Dârü't-Terbiye ve't-Türâs Yayınları, ts.
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "Tecvid". Erişim 06 Haziran 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tecvid--hadis>
- Tirmizî, Muhammed b. İsa et-. *İlelü't-Tirmizî el-Kebîr*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb & Mektebetü'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1409/1989.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik hadis terimleri sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammad el-. *ed-Duafâü'l-Kebîr*. Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Yemânî, Abdurrahman b. Yahyâ el-. *Mülehhass Tabakâtu'l-Müdeillisîn*. Mekke: Dâr Âlemü'l-Fevâid, 1434/2012.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdillâh. *en-Nüket 'alâ Muḳaddimeti İbnî's-Şalâḥ*. Riyad: Aḍvâü's-Selef, 1419/1998.
- Zeylaî, Cemâleddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Nasbu'r-Râye li-Ahâdîsi'l-Hidâye ma'a Hâşiyetihi Bugyetü'l-Elma'î fî Tahrici'z-Zeylaî*. Beyrut: Müessesetü'r-Rayyân, 1997.